DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-94

УДК 338.431.2

ЧИННИКИ РИЗИКІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

RISK FACTORS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Гриб Євгеній Сергійович
здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Сумський національний аграрний університет
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-5060-0351

Hryb Yevgeny
Sumy National Agrarian University

Стаття присвячена актуальним питанням визначення чинників ризиків сталого розвитку аграрного сектору української економіки. Узагальнено теоретичні положення щодо дефініції «сталий розвиток», визначено його особливості та складові в аграрному секторі економіки. Визначено пріоритети сталого розвитку аграрних підприємств України для досягнення глобальних цілей сталого розвитку. Виявлено основні причини ризику сталого функціонування аграрних підприємств: нестабільність аграрного ринку; імпортна ресурсна залежність; якість продуктів; концентрація землі та виробництва в агрохолдингах; соціальні умови в сільських територіях. Визначено основні напрямки зниження ризику господарської діяльності та зміцнення ринкової позиції аграрних підприємств як ключового фактору підвищення стійкості їх функціонування.

Ключові слова: аграрні підприємства, сталий розвиток, ризики, чинники, господарська діяльність.

The article is devoted to topical issues of determining risk factors for the sustainable development of the agricultural sector of the Ukrainian economy. Relevance of the topic is determined by the problems of economic, social and environmental development at both macro and micro levels, as well as the importance of harmonizing these components in the conditions of uncertainty (risk) within the agricultural economic sector. Methods: synthesis, statistical analysis, and comparison methods. The practice of world and domestic experience of using methods of assessment of sustainable development using development indicators is described. The article summarised the theoretical provisions on the definition of sustainable development. Author determined the features and components for sustainable development of the agricultural economic sector. The article identifies the priorities of sustainable development of Ukrainian agricultural enterprises to achieve global sustainable development goals. The high rates of development of the agro-industrial complex in Ukraine do not reduce the level of risk of economic entities, which has acquired a systemic nature and impedes the active development of agricultural enterprises. Today, the problem of the economic accessibility of food products for the population of Ukraine has not been resolved, which may entail a decrease in social stability, political stability and economic security. The author presented an analysis of the main economic indicators of agricultural production of Ukraine, the financial results of economic activities of agricultural producers taking into account three components – economic, social, environmental. The main reasons for the risk of sustainable functioning of agricultural enterprises are identified: instability of the agricultural market; import resource dependence; food quality; concentration of land and production in large agricultural holdings; social conditions prevailing in rural areas. The main directions of reducing the risk of economic activity and strengthening the market position of agricultural enterprises have been deter-mined.

Keywords: agricultural enterprises, sustainable development, risks, factors, economic activity.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України є одним найважливіших секторів національної економіки, що значною мірою забезпечує її сталий розвиток. Турбулентність ринкового середовища, нестійка політична ситуація сприяють зростанню значимості аграрного сектору економіки як з точки зору забезпечення громадян України якісним доступним харчуванням, вирішення проблеми продовольчої безпеки, так і галузі, що формує

© Гриб Є.С., 2023

суттєву частку експортного потенціалу країни. Існуючі нерівномірність та протиріччя у сталому розвитку аграрної сфери економіки призводять до накопичення ризиків та зниження рівня економічної безпеки країни. Особливого значення набуває вдосконалення підходів до ідентифікації ризиків сталого розвитку аграрного сектору економіки залежно від його цілей для подальшого формування системи управління ризиками та забезпечення безпеки сталого розвитку сільського господарства. Ці питання набувають особливої важливості та повинні вирішуватись системно, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, складових сталого розвитку висвітлені у працях науковців Макаренко І. [1], Мельник Л. [2]. Особливості сталого розвитку в аграрному секторі господарювання досліджувались Борисовою В. [3], Шалигіною І., Рибіною Л. [4], Піменовою О. [5]. Вагомий внесок у дослідження проблем в управління ризиками сталого розвитку в аграрній сфері внесли Жмуденко В. О. [6], Русак О. П., Паламарчук Т. М. [7] та інші вітчизняні науковці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В даний час у науковому світі не вироблено єдиної концепції сталого розвитку аграрної сфери. Проблематика управління аграрною галуззю та територіальними соціо-еколого-економічними системами ставить завдання з виявлення найбільш об'єктивних параметрів, факторів соціо-еколого-економічної ефективності розвитку сільськогосподарського господарства; з ідентифікації чинників ризиків складових сталого розвитку аграрного сектору економіки залежно від його цілей, що зумовлює подальші дослідження в даному напрямку.

Формулювання цілей статті. Метою обраної теми наукового дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних підходів до визначення основних цільових критеріїв ідентифікації ризиків сталого розвитку аграрного сектору економіки і пропозицій заходів їх зниження та запобігання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільське господарство є складовою частиною системи економічних і соціальних відносин, будучи сукупністю виробничих, соціальних, екологічних, культурно-моральних взаємозв'язків між людьми. Особливі економічні відносини в аграрному виробництві обумовлені використанням живої природи та землі, підпорядкуванням господарських процесів природним законам природи. Аграрний сектор економіки перебуває в стані циклічного розвитку, зумовленого процесами сталого розвитку економічної системи, переходу на новий якісний рівень через періодичні злети та падіння.

Сьогодні модернізацію сільськогосподарського виробництва слід проводити системно, на основі раціонального способу виробництва товарів та послуг з урахуванням фактору обмеженості ресурсів та ефективного їх використання відповідно до сучасних потреб суспільства. Під сталим розвитком аграрного сектору економіки розуміють такий розвиток сільського господарства та сільської місцевості, який сприяє максимальному задоволенню потреб суспільства, підвищення якості життя та екосистем, що її забезпечують; який не викликає загрози для благополучного задоволення потреб майбутніми поколіннями [5]. Отже, сталий розвиток аграрного сектору економіки з позиції соціо-еколого-економічного підходу передбачає вирішення багатопланових проблем економічного зростання, соціального благополуччя за умови збереження якості середовища проживання. За сталого розвитку вирішуються протиріччя між соціально-економічним зростанням, використанням природних ресурсів та збереженням екосистеми.

Сталий розвиток аграрного сектору економіки характеризується високим рівнем невизначеності у майбутньому, можливими небезпеками різного роду. Ці обставини лежать в основі дефініції ризик. Традиційно, в основі ризиків виділяють, по-перше, їх чинники та невизначеності, а по –друге, власне вплив на ризик [6; 7]. Звідси, ризик – це негативне відхилення від поставленої мети. Таким чином, в процесі оцінювання ризиків слід враховувати ймовірність настання несприятливих подій, що спричиняють виникнення ризикової ситуації, і значимість даної події для успішного сталого розвитку підприємства. Крім того, слід розуміти, як вплине наявність та рівень ризику на розвиток сільськогосподарської галузі та до яких наслідків може призвести з точки зору інтересів держави в цілому [1]. Отже, при визначенні ризику розвитку галузі та розроблення заходів для його зниження слід ідентифікувати види ризиків від цілей сталого розвитку та враховувати:

1) поточний стан галузі та необхідність її прискореного розвитку для досягнення пріоритетних цілей;

2) джерела виникнення ризиків, можливість прогнозування;

3) напрямки зниження ризиків господарської діяльності, їх технологічну та фінансову можливість реалізації.

Для побудови системи оцінювання ризиків сталого розвитку аграрного сектору економіки необхідно проводити моніторинг та діагностику виникнення та запобігання чинників ризиків та їх наслідків залежно від рівня досягнення цілей сталого розвитку.

У 2015 на Саміті ООН зі сталого розвитку була анонсовано 17 Цілей сталого розвитку (ЦСР) на період до 2030 року. Україна також підтримала цілі, які допоможуть мобілізувати активність та інноваційний потенціал створення такого майбутнього, в якому економічне зростання буде йти рука об руку зі сприятливим для людини довкіллям та повагою прав людини. Значний внесок в досягнення цих цілей може мати аграрний сектор, пріоритети розвитку якого наведені в табл. 1.

Аграрна галузь чутлива як до внутрішніх, так і до зовнішніх коливань ринкової кон'юнктури. Негативними тенденціями, що впливають на сталий розвиток у галузі, є: зниження сукупного споживання у структурі харчування і перехід до ощадливого споживання, зростання витрат на товари і сировину імпортного постачання, зниження чистого прибутку агропідприємств, структурна деформація аграрної галузі, низька активність

Таблиця 1

Пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки України для досягнення ЦСР

ЦСР	Орієнтири України досягнення ЦСР	Пріоритети сталого розвитку аграрного сектору
Ціль 1 «Подолання бідності»	ліквідація бідності в крайніх її формах	великі можливості дрібним фермерам
Ціль 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства»	доступність збалансованого харчування, продуктивність сільського господарства, виробництво продуктів харчування	підвищення врожайності, збереження сільськогосподарських угідь підтримка біорізноманіття великі можливості дрібним фермерам безпека для людей турбота про кожного працівника
Ціль 3 «Міцне здоров'я і благополуччя»	покращення стану здоров'я населення, що віддзеркалює благополуччя суспільства	безпека для людей
Ціль 8 «Гідна праця та економічне зростання»	інноваційне зростання економіки та створення гідних умов праці	турбота про кожного працівника
Ціль 12 «Відповідальне споживання та виробництво»	зниження ресурсоємності економіки, забезпечення екологічної безпеки	підвищення врожайності
Ціль 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату»	обмеження викидів парникових газів	збереження сільськогосподарських угідь
Ціль 15 «Захист та відновлення екосистем суші»	відновлення та раціональне використання суходолу та внутрішньої прісноводної екосистеми	збереження сільськогосподарських угідь підтримка біорізноманіття
Ціль 17 «Партнерство заради сталого розвитку»	партнерство у фінансовій, технологічній, торгівельній сферах та сприянні системному підходу діяльності урядів в інтересах сталого розвитку за участю державних і приватних секторів та між громадськими організаціями	підвищення врожайності, збереження сільськогосподарських угідь підтримка біорізноманіття великі можливості дрібним фермерам безпека для людей турбота про кожного працівника

Джерело: побудовано на основі [8]

інноваційно-інвестиційного процесу. Поява негативних тенденцій вважається нормальним явищем з точки зору переходу галузі на новий інформаційний і високотехнологічний розвиток. Фактори, що забезпечують сталий розвиток галузі, є переважними з позиції реалій економічної ситуації, що склалася в Україні. Серед таких факторів можна виділити фінансову стійкість сільгосптоваровиробників галузі, зростання глобального попиту на продукти харчування і на експорт продовольства, високу частку самозабезпеченості за основними видами сільськогосподарської продукції. На фундаментальні економічні, соціальні та екологічні чинники сталого розвитку сільськогосподарської галузі впливають ринкові закономірності, державні реформи і пріоритетні стратегічні напрями політики держави, а також особливості економічного розвитку сільськогосподарських територій.

До 2022 року агропромислові підприємства демонстрували високі темпи розвитку, нарощуючи обсяги виробництва практично всіх товарів. Однак стратегічна мета сталого розвитку – доступність збалансованого харчування – була не вирішена (табл. 2).

Залишаються недоступними для українців в необхідній кількості молоко і молокопродукти, фрукти, риба і рибопродукти, м'ясо і м'ясопродукти, яйця та, навіть, хлібопродукти з причини високого темпу росту цін на них. На фоні тривалого періоду зниження реальних доходів громадян це створює реальні соціальні проблеми, пов'язані із погіршенням здоров'я, зниженням трудової активності населення, депресивними настроями і очікуваннями.

Ризик недоступності якісних продуктів харчування в повному обсязі є очевидним і потребує якнайшвидшого вирішення проблеми. Необхідно, перш за все, розуміти, що гальмує прискорене зростання виробничого потенціалу аграрного сектора економіки, які практичні дії дозволять у найближчий період вирішити проблему продовольчої безпеки України. В цілому для аграрного сектору економіки України найбільш очевидними ризиками сталого розвитку є:

– нестабільність аграрного ринку, проблеми розробки та реалізації прогнозів та планів сталого розвитку аграрних підприємств;
– імпортна ресурсна залежність;
– якість продуктів харчування;
– концентрація землі і виробництва в крупних агрохолдингах;
– соціальні умови в сільських територіях.

Низький рівень доходу поряд з низькою якістю соціального середовища є бар'єром для залучення фахівців до аграрних підприємств. В умовах, коли основним драйвером розвитку бізнесу є інновації, необхідно, перш за все, створити комфортні привабливі умови для фахівців, здатних впроваджувати новаторські ідеї у виробництво. Їх відсутність формує суттєвий ризик для активного розвитку аграрного сектора економіки. Ці два фактори – умови проживання та наявність кваліфікованого персоналу безпосередньо взаємопов'язані і підтримують один одного. Для розвитку бізнесу на селі слід починати саме з формування більш привабливих умов проживання, доступності всіх сучасних благ цивілізації.

Необхідно відзначити зростання ризиків для сталого розвитку аграрного сектору еко-

Таблиця 2

Рівень доступності збалансованого харчування для населення України, 2021 рік

Види продуктів	Споживання в розрахунку на одну особу, кг/рік,		Рівень доступності, %
	факт	Раціональна норма споживання	
М'ясо та м'ясні продукти	53,0	80,0	67,2
Молоко та молочні продукти	201,5	380,0	53,1
Риба і рибопродукти	13,2	20	62,0
Фрукти	59,0	90,0	62,8
Овочі та баштанні	165,9	161	1,02
Хлібні продукти	92,7	101	95,6
Картопля	132,4	124	1,08
Яйця (шт.)	272	290	95,9

Джерело: побудовано на основі [9]

номіки України у 2022 році через повномасштабну війну із Росією. Експерти відзначають втрати посівних площ майже на 20%, через їх окупацію або неможливість їх використовувати через постійні обстріл або встановлення мін. Крім того, було зафіксовано більше 2,3 тис. випадків шкоди, завданої довкіллю, внаслідок хімічних, фізичних забруднень, механічних порушень структури ґрунту. На їх думку, «третина українських земель стала зоною ризикового сільського господарства» [10].

Висновки. Сталий розвиток сільськогосподарської галузі забезпечується оптимальним сполученням всіх факторів. Наявність критичних ризиків одного із факторів є наслідком порушення нормальної роботи всієї системи. Ризики аграрного бізнесу є суттєвою перешкодою для сталого розвитку аграрного сектору економіки України. Знаходження та реалізація послідовних заходів з його зниження є важливим завданням для всіх рівнів управління. Для зниження ризику господарської діяльності та зміцнення позиції аграрних підприємств необхідно:

– приймати більш послідовні рішення при формуванні стратегії розвитку аграрного сектора економіки та заходів його урядової підтримки;

– знизити імпортну ресурсну залежність, направити зусилля держави на вирішення проблеми самозабезпечення щодо найбільш значущих чинників успішного розвитку аграрних підприємств;

– сприяти розвитку наукової сфери аграрного бізнесу: виведенню нових вітчизняних промислових порід для м'ясного та яєчного виробництва, розвитку вітчизняної селекції та насінництва всіх сільськогосподарських культур, розвитку технологій виробництва вітчизняних лікарських засобів для ветеринарного застосування;

– регулярно проводити моніторинг продовольчого ринку, не допускати на ньому присутності продуктів харчування, здатних завдати непоправної шкоди здоров'ю громадян України;

– послідовно формувати рівні конкурентні умови для всіх учасників аграрного ринку, перешкоджати безконтрольному зростанню монополізму агрохолдингів;

– покращувати соціальні умови проживання сільських жителів та створювати можливість для збільшення доходів працівників аграрних підприємств.

Розробка цих напрямів потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Makarenko I., Bilan Y, Streimikiene D. and Rybina L. (2023). Investments support for Sustainable Development Goal 7: Research gaps in the context of post-COVID-19 recovery. *Investment Management and Financial Innovations*, 20(1), 151–173. DOI: https://doi.org/10.21511/imfi.20(1).2023.14

2. Melnyk L., Kubatko O., Piven V., Klymenko K. and Rybina L. (2021). Digital and economic transformations for sustainable development promotion: A case of OECD countries. *Environmental Economics*, 12(1), 140–148. DOI: https://doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.12

3. Borisova V., Samohkina I., Rybina L., Shumkova V. (2020). Motivational Management of the Environmentally Sound Development of Agricultural Enterprise in Ukraine. *Journal of Ecology & Development.* Vol. 35. N. 2. 102–120. URL: http://www.ceserp.com/cp-jour/index.php/ijed/issue/view/492 (дата звернення: 15.11.2023).

4. Шалигіна І. В., Рибіна Л. О. Підтримка фінансової безпеки підприємств аграрного бізнесу в період їх адаптації до сучасних реалій. *Інфраструктура ринку.* 2023. № 71. URL: http://www.market-infr.od.ua/uk/71-2023 (дата звернення: 15.11.2023).

5. Pimenova O. (2023) Strategy of sustainable development of agriculture of Ukraine. Sofia. The Bulgarian Academy of Sciences. 406 p.

6. Жмуденко В. О. Особливості управління ризиками в аграрній сфері. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. Вип. 3(58). С. 55–61. URL: http://vsed.oneu.edu.ua/collections/2015/58/pdf/55-61.pdf (дата звернення: 15.11.2023).

7. Русак О. П., Паламарчук Т. М. Ідентифікація ризиків в умовах забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 12. Ч. 2. С. 103–106. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/12_2_2017ua/23.pdf (дата звернення: 15.11.2023).

8. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf (дата звернення: 15.11.2023).

9. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: Статистичний збірник 2020 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_spog_zb.htm (дата звернення: 15.11.2023).

10. Третина українських земель є потенційно небезпечною для с.-г. робіт. *MILKUA.INFO.* URL: http://milkua.info/uk/post/tretina-ukrainskih-zemel-e-potencijno-nebezpecnou-dla-s-g-robit (дата звернення: 15.11.2023).

REFERENCES:

1. Makarenko I., Bilan Y, Streimikiene D. and Rybina L. (2023). Investments support for Sustainable Development Goal 7: Research gaps in the context of post-COVID-19 recovery. *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 20(1), pp. 151–173. DOI: https://doi.org/10.21511/imfi.20(1).2023.14

2. Melnyk L., Kubatko O., Piven V., Klymenko K. and Rybina L. (2021). [Digital and economic transformations for sustainable development promotion: A case of OECD countries]. *Environmental Economics*, vol. 12(1), pp. 140–148. DOI: https://doi.org/10.21511/ee.12(1).2021.12

3. Borisova V., Samohkina I., Rybina L. and Shumkova V. (2020). [Motivational Management of the Environmentally Sound Development of Agricultural Enterprise in Ukraine]. *Journal of Ecology & Development,* vol. 35, no. 2, pp. 102–120. Available at: http://www.ceserp.com/cp-jour/index.php/ijed/issue/view/492 (accessed November 15, 2023).

4. Shalyhina I. V., Rybina L. O. (2023). Pidtrymka finansovoi bezpeky pidpryiemstv ahrarnoho biznesu v period yikh adaptatsii do suchasnykh realii. [Support of financial security of agrarian business enterprises in the period of their adaptation to modern realities]. *Infrastruktura rynku*, vol. 71. Available at: http://www.market-infr.od.ua/uk/71-2023 (accessed November 15, 2023).

5. Pimenova O. (2023) [Strategy of sustainable development of agriculture of Ukraine: a monograph]. Sofia: The Bulgarian Academy of Sciences. 406 p. (in Bulgaria).

6. Zhmudenko V. O. (2015) Osoblyvosti upravlinnia ryzykamy v ahrarnii sferi. [Features of risk management in the agricultural sector]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, vol. 3(58), pp. 55–61. Available at: http://vsed.oneu.edu.ua/collections/2015/58/pdf/55-61.pdf (accessed November 15, 2023).

7. Rusak O. P., Palamarchuk T. M. (2017) Identyfikatsiia ryzykiv v umovakh zabezpechennia staloho rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv. [Identification of risks in terms of ensuring the sustainable development of agricultural enterprises]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 12, no. 2, pp. 103–106.

8. Tsili staloho rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid 2017 [Goals of sustainable development: Ukraine. National report 2017]. Available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf (accessed November 15, 2023).

9. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk 2020 r. [Balances and consumption of basic foodstuffs by the population of Ukraine: Statistical collection 2020]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_spog_zb.htm (accessed November 15, 2023).

10. Tretyna ukrainskykh zemel ye potentsiino nebezpechnoiu dlia s.-h. robit. [A third of Ukrainian lands are potentially dangerous for rural areas]. *MILKUA.INFO.* Available at: http://milkua.info/uk/post/tretina-ukrainskih-zemel-e-potencijno-nebezpecnou-dla-s-g-robit (accessed November 15, 2023).